

УДК 343.985:(343.53:331.5)(477)

М. В. Шкрибайло

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВ У СФЕРІ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Знання способу вчинення протиправного діяння зумовлюють особливості розслідування і кваліфікацію злочину та є фундаментом розробки криміналістичної характеристики під час розслідування шахрайства у сфері працевлаштування, зокрема, у процесі встановлення взаємозв'язку між структурними елементами та під час побудови і висунення версій.

Спосіб злочину, що відбивається у слідах-наслідках, є важливим джерелом відомостей про злочинну поведінку [10]. Чинне законодавство України не містить визначення терміну «спосіб вчинення злочину», проте ст. 91 Кримінально-процесуального кодексу України відносить його до тих обставин, які підлягають доведенню у кримінальному провадженні. Проблема визначення терміну піднімалась науковцями приблизно із 40-х років ХХ століття неодноразово, вчення про спосіб злочину в цей період набуло активного розвитку, його опис і аналіз стали традиційно висвітлюватись та визначатись як обов'язковий елемент більшості окремих методик розслідування. Зокрема, цьому питанню було присвячено роботи таких учених, як Я.М. Брайнін, Р.С. Белкін, В.К. Гавко, Г.А. Густов, І.Ш. Жорданія, Г.Г. Зуйков, В.М. Карагодін, В.П. Колмаков, В.М. Кудрявцев, О.Д. Куранова, О.М. Колесніченко, Г.М. Мудьюгін, В.О. Навроцький, К.Ф. Скворцов, М.І. Панов, М.П. Яблоков.

Пізнання сутності й обставин здійсненого злочину ретроспективне. Воно вимагає виявлення джерел інформації про розслідувану подію, аналізу і синтезу одержаних даних, їх розшифровки й оцінки для послідовного проникнення в суть такої події. При цьому слідчий, як правило, здійснює процес пізнання у зворотній хронологічній послідовності: від слідів та наслідків злочину – до способу злочину, від способу дій злочинця – до інших обставин злочину й особистості злочинця [7, С. 73]. Потрібно врахувати і те, що під час виявлення і дослідження слідів спосіб злочину виступає об'єктом пізнання, а встановлений спосіб стає засобом пізнання інших обставин злочину. Пізнанню способів діяльності з підготовки, здійснення і приховування злочинів сприяє той факт, що вони в умисних злочинах не є наслідком збігу випадкових обставин чи довільних дій злочинця. У зло-

чинній діяльності, як і в будь-якій іншій свідомій діяльності людини, треба відзначити елементи навичок, звичок, [6] фактори, що зумовлюють необхідність діяти, чинити що-небудь відповідним способом, а також і можливості вільного індивідуального вибору, який детермінується психологічними, фізичними, фізіологічними та соціальними властивостями особистості [2, с. 75]. Інакше кажучи, вибір способу злочинних дій обумовлюється об'єктивними і суб'єктивними факторами, що дозволяє під час встановлення способу злочину чи окремих його елементів робити висновки щодо обстановки, об'єкта і предмета посягання, а також особистості злочинця.

М.І. Панов визначає спосіб злочину як певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, застосовуваних особою у процесі вчинення суспільно небезпечного посягання на охоронювані законом суспільні відносини, поєднані з вибірковим використанням засобів вчинення злочину [5]. Своєю чергою В.М. Кудряцев вважає, що спосіб злочину – це певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, застосовуваних особою для вчинення злочину [3, с. 71]. Тому розуміння способів вчинення злочинів відзеркалює його кримінально-правовий зміст.

Більш переконливою є позиція О.Д. Куранової, в подальшому розвинена Г.Г. Зуйковим, яка полягає в тому, що спосіб злочину – це система дій з підготовки, вчинення й приховування злочину, детермінована умовами зовнішнього середовища й психофізичними якостями особи, пов'язаними з вибірковим використанням відповідних засобів, умов, місця й часу [1]. Це визначення охоплює усі стадії діяльності злочинця. Цієї системи ми дотримуватимемось під час висвітлення шахрайських дій у сфері працевлаштування.

Щоб проаналізувати зміст способів шахрайства у сфері працевлаштування, доцільно розглянути класифікацію способів шахрайств, що дається у сучасній літературі. Так В.Ю. Шепітько пропонує класифікувати способи шахрайства за такими підставами: а) залежно від спрямованості шахрайського посягання (способи шахрайств з метою заволодіння державним майном, способи шахрайства з метою заволодіння індивідуальним майном громадян); б) залежно від сфери економічної діяльності (у сфері побутового обслуговування; у сфері соціального захисту; у сфері туризму; у сфері вивозу робочої сили за кордон); в) у залежності від характеру «відносин», які виникають між підприємствами або господарськими товариствами (фактичне представництво; фіктивне посередництво); г) залежно від тривалості злочину (одноразові шахрайства; спрямовані на вузьке коло жертв; такі, що охоплюють значну частину населення) [8].

О.Л. Мусієнко пропонує класифікацію, у якій способи шахрайства можна виділяти залежно від відносин особи шахрая з підприємством, на майно якого зазіхають злочинці; з участю осіб, що перебувають у трудових відносинах з підприємством, на майно якого зазіхають злочинці; з участю осіб, що перебувають у трудових відносинах з підприємством; сторонньою особою (не працівником підприємства) [4]. Тобто характер способу шахрайства багато в чому залежить від особи злочинця, його відносин із фі-

зичними чи юридичними особами, майно яких викрадається. Варто зазначити, що об'єктом зазіхання може бути як фізична, так і юридична особа.

Під час вчинення шахрайств у сфері працевлаштування суб'єкти правовідносин поділяються на два «табори» у процесі вступу в псевдотрудові взаємини. Завжди одна із сторін є зацікавленою в отриманні фінансової вигоди, а інша сторона, приймаючи юридичні або ж фактичні відносини довіри, добровільно передає майно чи права на нього злочинцю, що відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» є ознакою, яка вказує на відмінність шахрайств від інших форм розкрадання.

Під час визначення способів вчинення шахрайств у сфері працевлаштування важливо встановити основні елементи, які сприяють злочинцю у досягненні його мети. У зв'язку із цим значення слідів злочину є, безумовно, важливим питанням, зокрема, щодо того, яким чином злочинець привернув увагу потерпілого, як здійснив обман або увійшов у довіру, яку соціальну роль зловмисник «приміряв на себе», яку обстановку створив для заманювання потерпілого, які функціональні обов'язки виконував та безліч інших питань, що мають важливе значення під час розслідування.

Вчинення злочину, зазвичай, виражається у певній системі, зокрема: підготовка до злочинного діяння, визначення способу його вчинення і/або приховування (маскування). Проте варто зауважити, що не всі злочини відповідають цій структурі, є і ті, які можуть вчинятись без однієї із зазначених складових.

Підготовка до злочину розуміється як підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова з метою вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ст. 14 Кримінального кодексу України).

На початковому етапі розробляються схеми вчинення шахрайських дій, аналізуються злочинцем власні можливості, у разі потреби проводяться організаційні та технічні заходи, спрямовані на реалізацію задуманого, визначається необхідна модель поведінки шахраєм тощо.

Найбільш розповсюдженими схемами шахрайств під час працевлаштування є:

1. Обман через мережу Інтернет або мережевий маркетинг. Часто в «капкан» до зловмисника потрапляють люди, які з тих чи інших причин шукають роботу вдома, це можуть бути молоді мами з маленькими дітьми, пенсіонери, інваліди, нерідко і технічно обізнані фахівці.

Розповсюдженим є обман, коли роботодавець пропонує взяти участь в інтернет-опитуваннях або працювати агентом з поширення рекламної інформації, або ж оптом купити певний товар і самостійно поширювати його в роздріб. Пропозиції зайнятості можуть варіюватися: від клікання на рекламні банери до переведення коштів з одного електронного гаманця на інший. Як наслідок шахрай отримує виконану роботу, а працівник залишається без фінансової винагороди за свою працю.

2. Шахрайство під прикриттям кадрового агентства є не менш популярним способом обману в порівнянні із попереднім. Функціонування таких суб'єктів господарювання, як кадрові агентства, є цілком законним, проте під безневинними вивісками часто ховаються компанії з надання інформаційних та консультаційних послуг, які не зацікавлені у сприянні із працевлаштуванням, після звернення до таких організацій особі пропонують підписати договір про надання консультаційних послуг, проте спершу необхідно внести невелику передоплату. Після того як кошти потрапляють до шахраїв, компанія видає клієнтові список вакансій, який можна знайти без особливих проблем у газеті або в мережі Інтернет. Причина «вимагання» в особи грошей може аргументуватись необхідністю внести відомості про неї в базу даних, яка в подальшому також принесе шахраям додатковий прибуток, оскільки є досить затребуваним товаром.

3. Майстерня, або ж робота вдома – ще одна із шахрайських схем у сфері працевлаштування. Особі надають роботу, яка не вимагає перебування в офісі і дозволяє самостійно розпоряджатись вільним часом. Звичайно, на такий «крючок» потрапляє чимало людей. Шахраї пропонують різноманітні заняття: від виготовлення виробів до набору текстів на комп'ютері або ж обдзвону потенційних клієнтів, проте у процесі передачі матеріалу для роботи шахраї просять внести певний завдаток, а після оплати просто зникають.

4. Домовленості про сприяння у працевлаштуванні без наміру виконання обіцянки. Шахрай, перебуваючи у довірливих відносинах з жертвою або нав'язуючи свої послуги, висловлює аргументи, якими переконує в тому, що по-іншому на ту чи іншу посаду не потрапити і таким чином вимагає гроші, а потім зникає.

5. Проходження платного навчання, без якого, нібито, претендент на посаду не зможе розібратись в тонкощах роботи. Після того, як особа витратила час і кошти на отримання, зазвичай, не особливо потрібних знань, їй повідомляють, що вакансія уже занята.

6. Працевлаштування за кордоном – ще одна платформа для здійснення шахрайських дій. Злочинці, як правило, користуються необізнаністю претендентів на роботу і просять певну суму за оформлення документів. Як тільки кошти потрапляють до кишені шахраїв, потерпілі вже не в змозі знайти посередників.

7. Більш фатальні наслідки для шукача роботи можуть наступити і тоді, коли його плани переїхати за кордон реалізуються, проте замість омріяної роботи особа потрапляє в сексуальне або ж трудове рабство.

Окрім шахрайства, в діях злочинців можуть міститись склади інших злочинців, зокрема:

1. ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини);
2. ст. 149 (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини);
3. ст. 154 (примушування до вступу у статевий зв'язок);
4. ст. 302 (сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією);
5. ст. 331 (незаконне перетинання державного кордону);

б. ст. 332 (незаконне переправлення осіб через державний кордон України).

Як правило, обман полягає в дезінформації особи щодо умов праці або характеру роботи, яку необхідно буде виконувати.

Схем вчинення шахрайств у сфері працевлаштування існує чимало, проте у зв'язку із високою латентністю таких злочинів, виявлення зловмисників значно ускладнюється, і тому встановлення усіх дійсних схем є надзвичайно непростим завданням. Їх різноманітність обмежується лише фантазією злочинця, його психологічним станом, рівнем інтелектуального та культурного розвитку, та, безумовно, наявністю кримінального досвіду [9, с. 471–473].

Шахрайських схем у сфері працевлаштування, де потерпілою стороною буде держава, існує також чимало, зокрема:

- Ухиляючись від сплати адміністративних санкцій, передбачених ст. 20 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», посадові особи, які володіють адміністративно-господарськими та організаційно-розпорядчими функціями в управлінні підприємством, установою, організацією, діючи умисно, вносять до офіційного документа, звіту про зайнятість та працевлаштування інвалідів завідомо неправдиві відомості, завдаючи матеріальну шкоду державі. Зокрема, шкода полягає в тому що інваліди залишаються без робочих місць, а держава без оплачених адміністративних санкцій.

- Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 226 від 5 квітня 1994 року «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» студентам із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що навчалися або виховувалися у навчально-виховних та вищих навчальних закладах і перебували на повному державному утриманні, у процесі їхнього працевлаштування видається одноразова грошова допомога в розмірі шести прожиткових мінімумів. Особи, використовуючи завідомо підроблені документи про працевлаштування, подають заяви на отримання зазначених вище виплат без законних на те підстав, порушуючи чинне законодавство України.

Відповідно, на підготовчому етапі під час вчинення шахрайств у сфері працевлаштування важливим для злочинця є визначення схеми дій і забезпечення всіх можливих умов для ефективного проведення подальших злочинних дій на наступних етапах шахрайства у трудових правовідносинах. Зокрема, це може бути оренда офісу під шахрайське «кадрове агентство» та надання йому завуальованого вигляду функціонуючого офісу, або ж отримання необхідного реліквія у випадку із шахрайством, де потерпілому пропонують за фінансову винагороду певну трудову діяльність з набору тексту або ж розміщенні рекламних оголошень. Також, на підготовчому етапі шахрай може розповсюджувати інформацію в мережі Інтернет, проваючи шукачів роботи відреагувати на вигідні умови заробітку як на території України, так і за кордоном.

Своєю чергою, другий етап вчинення злочину полягає у реалізації задуманого відповідно до визначеної схеми, а саме заволодінні чужим майном або правом на нього шляхом введення в оману або ж зловживаючи довірою потерпілого, що, відповідно до ст. 190 Кримінального кодексу (далі – КК) України і є способами вчинення шахрайства. Оскільки згадані способи прямо передбачені у ст. 190 КК України, їх наявність під час вчинення шахрайства у сфері працевлаштування є обов'язковою.

Розглянемо зазначені етапи на прикладі такої схеми, як «шахрайське працевлаштування за кордоном». Таким чином, початковий етап вчинення злочину характеризуватиметься розробкою схеми здійснення шахрайської операції, проведенням організаційних та технічних заходів, спрямованих на забезпечення можливості її практичної реалізації. До цих заходів можна віднести такі дії: реєстрацію комерційного (або іншого) підприємства, відкриття рахунків у банках, оформлення оренди приміщення, розміщення реклами для приваблення більшої кількості потенційних потерпілих, виготовленні необхідної документації (бланків, печаток чи штампів, візитних карточок, бланків договорів, ліцензій тощо.)

Основним завданням на цьому етапі є вчинення всіх необхідних дій для ефективного втілення шахрайської схеми, яка посприяє отриманню очікуваної вигоди. Тобто, чим переконливішими будуть шахраї, імітуючи роботу діючої фірми з працевлаштування, тим більше у них шансів отримати фінансовий прибуток. Тому саме від якісної підготовки до злочину і залежатиме результат афери.

Другим етапом є безпосереднє здійснення обманних дій. Злочинець, визначившись із схемою злочину, втілює її в «життя», зокрема: підписує договори про надання консультаційних послуг, здійснює переписку з клієнтом, підбирає інформацію про можливі місця роботи та омріяні особою посади, отримує фінансову винагороду за оформлення необхідних документів тощо. Тобто, здійснює всі необхідні дії, щоб запевнити особу в тому, що кошти які, вона оплачує, ідуть на досягнення цілей потерпілого.

Етап приховування характеризується знищенням усіх слідів, які зможуть вказати на шахраїв. Зокрема: зміна номерів телефонів, зміна офісного приміщення, максимальне знищення всіх матеріальних свідчень, які можуть вказувати на злочин.

Аналіз способів шахрайств у сфері працевлаштування дає змогу визначити їх загальну картину, особливості пошуку та використання слідів зазначеної злочинної діяльності.

Література

1. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления : Автореф. дис...д-ра. юрид. Наук : 12.00.09 / МГУ. / Г.Г. Зуйков. – М., 1970. – 34 с.
2. Кон И.С. Социология личности / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1967. – С. 75.
3. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М. : МГУ, 1960. – 420 с.
4. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : Моногр. / О.Л. Мусієнко // За ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2009. – 168 с.
5. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Х. : Вища школа, 1982. – 161 с.

6. Самойлов Г.А. Основы криминалистического учения о навыках / Г.А. Самойлов. – М. : РИО ВШ МВД СССР, 1968. – 119 с.
7. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : Монографія // Одеська національна юридична академія. – О. : Фенікс, 2007. – С. 73.
8. Шепітько В.Ю. Особливості криміналістичної характеристики шахрайства / В.Ю. Шепітько // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 2. – С. 141-144.
9. Шкрибайло М.В. Схеми шахрайств при працевлаштуванні / Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасне, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 471–473.
10. Яблоков Н.П. Криминалистика. Учебник для вузов / Н.П. Яблоков. – М. : Бек, 1996. – 384 с.

А н о т а ц і я

Шкрибайло М. В. Способи вчинення шахрайств у сфері працевлаштування. – Стаття.

Статтю присвячено висвітленню основних способів вчинення шахрайства у сфері працевлаштування. Аналізуються етапи способів злочину через призму шахрайських схем.

Ключові слова: працевлаштування, способи вчинення шахрайства, шахрайські схеми, підготовка до злочину, етап вчинення злочину, приховування злочину.

А н н о т а ц и я

Шкрибайло М. В. Способы совершения мошенничества в сфере трудоустройства. – Статья.

Статья посвящена осветлению основных способов совершения мошенничества в сфере трудоустройства. Анализируются этапы способов преступлений через призму мошеннических схем.

Ключевые слова: трудоустройство, способы совершения мошенничества, мошеннические схемы, подготовка к преступлению, этап совершения преступления, сокрытие преступления.

S u m m a r y

Shkrybaylo M. V. Ways of committing fraud in the field of employment. – Article.

The article is devoted to the clarification of the main methods of committing fraud in the field of employment. Stages of the method of crime are analyzed through the prism of fraudulent schemes.

Key words: employment, methods of committing fraud, fraudulent schemes, Preparation for crime, Crime stage, crime concealment.